

فصل دوم: (سبک‌شناسی قرن‌های هفتم، هشتم و نهم (سبک عراقی) - پایه‌های آوایی همسان (۱) - مجاز)

درس‌نامه

درس ۴ (سبک‌شناسی قرن‌های هفتم، هشتم و نهم (سبک عراقی))

ویژگی‌های سبک عراقی

الف) شعر

۱. زبانی

- چهارچوب زبان همان چهارچوب فارسی قدیم؛ یعنی زبان سبک خراسانی است که تا حدودی مختصات جدید یافته است.
- کم شدن لغات اصیل فارسی و کاربرد لغات عربی.
- جایگزینی «می» با «همی».
- کاربرد «در» به جای «اندر» و کم شدن «ایدون، ایدر، ابا، ابر و...».
- کم شدن حرف نشانه «مر» در کنار مفعول.

کلمه

مهم‌ترین ویژگی زبانی سبک عراقی درهم آمیختگی مختصات نو و کهن است که گاهی در یک شعر کوتاه نیز در کنار هم دیده می‌شود.

۲. ادبی

- بیشتر شدن قالب «غزل» و تثبیت جایگاه «تخلص» (نام شاعری شاعر) در انتهای آن.
- توجه به علوم ادبی از جمله «بیان» و «بدیع».
- خارج شدن شعر از دربار، از رونق افتادن قالب «قصیده» و رواج «غزل عارفانه و عاشقانه».

۳. فکری

- تغییر فکر با تأثیرپذیری از مسایل سیاسی و اجتماعی؛ مثلاً در دوره خراسانی، معشوق شاعر، زمینی و دست یافتنی بود ولی در شعر این دوره، مقام معشوق اندک اندک متعالی می‌گردد تا آنجا که با معبود یکی می‌شود.
- رواج تصوف به دلیل حمله مغول و خدشه‌دار شدن غرور و احساسات ملی ایرانیان، و احساس نیاز به سخنان آرام‌بخش و توجه به امور اخروی.
- رواج اندیشه‌هایی مثل «بی‌اعتباری دنیا و اعتقاد به قضا و قدر، پرهیز از زهد ریایی، توجه به صفا و پالایش درون، برتری عشق بر عقل».

مقایسه ویژگی‌های فکری سبک خراسانی و عراقی

خراسانی	عراقی
ستایش خرد	ستایش عشق
شادی‌گرایی	غم‌گرایی
وصال	فراق
واقع‌گرایی یا توجه به دنیای درون	ذهن‌گرایی یا توجه به دنیای بیرون
رواج روحیه پهلوانی و حماسی	رواج روحیه عرفانی و اخلاقی
باور به اختیار و اراده	باور به قضا و قدر
زمینی بودن معشوق	آسمانی بودن معشوق
بازتاب اندک علوم در شعر	بازتاب بیشتر علوم در شعر

ب) نثر

۱. زبانی

- جایگزینی نثر «فنی» با نثر «ساده».
- بازنویسی آثار منثور ساده به نثر فنی در قرن ششم.
- بازنویسی کتاب‌های مشکل به زبان ساده در قرن هفتم و هشتم؛ مثلاً «ملا حسین واعظ کاشفی»، کتاب «کلیله و دمنه» را به انشای دوره خود بازگرداند و آن را «انوار سهیلی» نامید.
- رواج تاریخ‌نویسی در این دوره به اسلوب ساده: **مثال** کتاب «ظفرنامه شامی» که قدیمی‌ترین تاریخ نوشته شده درباره تیمور است.
- ضعیف شدن نثر فنی در قرن هفتم و از بین رفتن آن با سیطره تیموریان بر ایران در قرن هشتم.
- رواج تاریخ‌نویسی از اوایل دوره مغول به علت «علاقه شدید مغول به ثبت وقایع مربوط به پدران و اجدادشان و ادامه آن در دوره تیموری.»
- حاشیه‌نویسی‌های متعدد به نثر ساده بر تاریخ‌های قدیم.
- نکته: این سادگی نثر همه جا یکسان نیست و نثر ساده این دوره را نمی‌توان فصیح و بلیغ دانست.
- ورود لغات قبایل مختلف ترک و مغول به زبان فارسی و رشد آن در دوره تیمور.
- تشویق ترکی‌گویی و ترکی‌نویسی در دوره سلطان «حسین بایقرا» و «امیر علیشیر نوایی» در حوزه ادبی هرات.
- آثاری که به زبان ترکی نوشته شده‌اند: «محاکمه اللغتین» نوشته «امیر علیشیر نوایی»؛ و «بابرنامه» نوشته «ظهیرالدین بابر».
- نمونه‌ای از واژگان دخیل که هنوز در زبان فارسی استعمال دارند: بیلاق و قشلاق (سردسیر و گرمسیر)، قشون (ارتش) و یورش (هجوم).
- سستی و ضعف در ساخت دستوری جملات نثر.

۲. ادبی

- صنایع ادبی جای تفکر و تعمق را گرفت (توجه بیشتر به آرایه‌ها به جای تفکر و مضمون).
- توجه به ظاهرسازی و تصنع در کتاب‌های مصنوع و متکلف؛ زیرا در این زمینه استعداد بزرگی ظهور نکرد.
- روی آوردن به استعاره‌های دور از ذهن و آوردن سجع‌های متوالی و بی‌روح.

۳. فکری

- کاسته شدن صحت و درستی مطالب و ضعف و انحطاط (سقوط) فکری به علت کشته یا متواری شدن فضلا و نابودی کتابخانه‌ها.
- ضعف تحقیق و تتبع به دلیل نبودن استادان بزرگ و از بین رفتن مراکز علمی.
- از دست رفتن اصالت مدعیان عرفان و درسی کردن عرفان و شرح اصطلاحات و پیچیده جلوه دادن مفاهیم آن؛ در نتیجه در این دوره، کتاب عرفانی مهمی به نثر نوشته نشد.

سوالات امتحانی درس چهارم

۲

۱.	جاهای خالی را با واژه مناسب پر کنید: الف) در شعر سبک عراقی، کاربرد قالب ..... بیشتر شد و جایگاه ..... در انتهای شعر، تثبیت گردید. ب) در شعر سبک عراقی، توجه به علوم ادبی از جمله ..... و ..... بیشتر شد. پ) «ملاحسین واعظ کاشفی» کتاب «کلیله و دمنه» را به انشای دوره خود بازگرداند و آن را ..... نامید.
۲.	با توجه به قلمرو زبانی سبک عراقی، جای خالی را با واژه‌های مناسب پر کنید. الف) «در» به جای ..... در حال جایگزین شدن بود. ب) لغات ..... کم شده و جای آن را لغات ..... گرفته است. پ) به کارگیری حرف ..... در کنار مفعول جمله کم شده است.
۳.	درست یا نادرست بودن عبارتهای زیر را مشخص کنید. الف) کاربرد کمتر «ایدون، ایدر، آبا، آبر و .....» از ویژگی‌های زبانی شعر سبک عراقی است. ب) غزل عاشقانه و عارفانه در سبک عراقی رواج داشت. پ) در قرن ششم چنین مرسوم بود که برخی نویسندگان، آثار موجود را که به نثری فنی بود، به نثر ساده باز می‌نوشتند.

 درست نادرست

 درست نادرست

 درست نادرست

۴.	واژه مناسب را از داخل کمانک انتخاب کنید. الف) معشوق شاعر در سبک خراسانی ..... (زمینی - آسمانی)، اما در سبک عراقی ..... است. (آسمانی - زمینی) ب) مهمترین ویژگی زبانی سبک عراقی ..... است. (سادگی و روانی کلام - درهم آمیختگی مختصات نو و کهن)
۵.	از دیدگاه تاریخ ادبیات، کدام یک از قسمت‌های مشخص شده، نادرست است؟ (کنکور سراسری - تیر ۱۴۰۲ - فارج از کشور) «نثر فنی در قرن هفتم ضعیف می‌شود و در قرن هشتم از میان می‌رود (الف)، ملاحسین واعظ کاشفی «کلیله و دمنه» را به انشای دوره خود باز می‌گرداند (ب) و آن را «نوار سهیلی» می‌نامد. تاریخ‌نویسی در این دوره به اسلوب ساده (ج) رواج می‌یابد؛ نثر ساده این دوره همه جا فصیح و بلیغ (د) است.
۶.	کدام مورد، بیانگر ویژگی‌های «فکری نثر» در دوره‌های «هفتم، هشتم و نهم» است؟ الف) ساده بودن فکر و کلام و درنیامیختن آن با پیچیدگی‌های عرفانی و حکمی و اندیشه‌های فلسفی. ب) از بین رفتن تعمق و تفکر در اندیشه ادیبان و جایگزین شدن صنایع ادبی و مصنوع ساختن متون ادبی. ج) تضعیف تحقیق و تتبع در بین علما و ادیبان به دلیل نبودن استادان بزرگ و از بین رفتن مراکز علمی. د) ضعف و انحطاط فکری در نثر به علت کشتن یا متواری ساختن فضلا و نابودی کتابخانه‌ها و عدم صحت و اتقان مطالب. (۱) «الف» و «ب» (۲) «ب» و «د» (۳) «الف» و «ج» (۴) «ج» و «د»
۷.	کدام بیت دارای ویژگی فکری «واقع‌گرایی» یا توجه به دنیای بیرون» (از ویژگی‌های سبک خراسانی) است؟ الف) خاک را چون ناف آهو، مشک زاید بی‌قیاس / بید را چون پر طوطی، برگ روید بی‌شمار ب) در عشق باش که مست عشق است، هر چه هست / بی‌کار و بار عشق، بر دوست بار نیست ج) زبان خامه ندارد سر بیان فراق / وگرنه شرح دهم با تو، داستان فراق د) چو قسمت ازلی بی‌حضور ما کردند / اگر اندکی نه به وفق رضاست، خرده مگیر
۸.	در قلمرو فکری، کدام یک مربوط به سبک خراسانی و کدام یک مربوط به سبک عراقی است؟ الف) باور به اختیار و اراده ب) بازتاب بیشتر علوم در شعر
۹.	دو نمونه از واژه‌های دخیل را که هنوز هم در زبان فارسی کاربرد دارند، نام ببرید. (سرای دانش بویوان - دی ۱۴۰۱)
۱۰.	ویژگی‌های فکری سبک خراسانی و عراقی را با هم مقایسه کنید. (دو مورد)
۱۱.	قدیمی‌ترین تاریخ نوشته شده درباره تیمور چه نام دارد؟
۱۲.	دلیل رواج تصوف در سبک عراقی چه بود؟
۱۳.	دو نمونه از آثار منثور به زبان ترکی را در سبک عراقی نام ببرید.
۱۴.	علت کاسته شدن صحت و اتقان مطالب و ضعف و انحطاط فکری نثر سبک عراقی چه بود؟
۱۵.	آیا جمله زیر درست است؟ توضیح دهید: «در سبک عراقی، کتاب عرفانی مهمی به نثر نوشته نشد.»
۱۶.	با توجه به شعر زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

عرضه را آورده بودندش، هنوز
اندر آن ظلمت همی شد هر کسی
اندر آن تاریکی‌اش کف می‌بسود
گفت: همچون ناودان است این نهاد
آن، بر او چون بادبیزن شد پدید
گفت: شکل پیل دیدم چون عمود
گفت: خود این پیل، چون تختی بُد است
نیست کف را بر همه او دسترس
کف بهل، وز دیده دریا نگر

پیل، اندر خانه تاریک بود
از برای دیدنش، مردم بسی
دیدنش با چشم، چون ممکن نبود
آن یکی را کف به خرطوم اوفتاد
آن یکی را دست برگوشش رسید
آن یکی را کف چو بر پایش بسود
آن یکی، بر پشت او بنهاد دست
چشم حس، همچون کف دستت و بس
چشم دریا دیگرست و کف، دگر

«مثنوی معنوی»

الف) دو مورد از ویژگی‌های زبانی شعر را بنویسید.
 ب) دو مورد از ویژگی‌های ادبی شعر را بنویسید.
 پ) شعر را از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.
 ت) بیت پایانی شعر را تقطیع هجایی کنید.

۱۷. کدام ویژگی فکری سبک عراقی را در شعر زیر می‌بینید؟

که حرام است می آن جا، که نه یاراست ندیم
 روح را صحبت ناجنس، عذابی است الیم

«ماخوذ»

فتوای پیر مغان دارم و قولی است قدیم
 چاک خواهم زدن این دل‌ق‌ریایی، چه کنم؟

درس ۵ (پایه‌های آوایی همسان (۱))

پایه‌های آوایی بیت‌ها، به شکلی هماهنگ در پی هم می‌آیند. به بیان دیگر، می‌توان پایه‌ها را به دسته‌هایی منظم بخش کرد. مثلاً در بیت زیر:

«مولوی»

درین درگاه بی‌چونی، همه لطف است و موزونی | چه صحرايي، چه خضرايي، چه درگاهي، نمی‌دانم

دَ	رین	دَر	گا	ه	بی	چو	نی	ه	م	اُط	فس	ت	مُو	زو	نی
چ	صَح	را	یی	چ	خَض	را	یی	چ	دَر	گا	هی	ن	می	دا	نم

با خوانش درست بیت، درنگی منظم را در میان پایه‌های آوایی هر مصراع، احساس می‌کنیم. یعنی، هر مصراع از پایه‌های تکراری و منظم چهار هجایی تشکیل شده است. این پایه‌های تکراری و هماهنگ را «وزن واژه یا رکن» می‌نامیم.
 «وزن واژه» یا «رکن»: معادل پایه‌های آوایی را «وزن واژه یا رکن» می‌نامیم.

«وزن واژه»ها یا «ارکان» شعر فارسی

نوع	وزن واژه	نشانه هجایی	مثال
تک هجایی	فَع	-	من
دو هجایی	فَعْل	-U	نظر
	فَع لُن	--	ماهی
سه هجایی	فَعْلَن	-UU	نروم
	فاعِلن	-U-	آسمان
	فَعولن	--U	نوازش
	مفعولُ	U--	داروغه
چهار هجایی	مفعولن	---	مهمانی
	فاعِلاتن	--U-	مهربانی
	فَعْلَاتن	--UU	نگرانی
	فاعِلاتُ	U-U-	صادقانه
	فَعْلَاتُ	U-UU	دَرِ خانه
	مفاعیلن	---U	نمی‌دانم
	مفاعیلُ	U--U	پریزاده
	مفاعِلن	-U-U	نگاه من
	مستفعلن	-U--	ای ساریان
	مستفعلُ	UU--	افسانه
مفتعلن	-UU-	با ادبان	